

PAPER DETAILS

TITLE: RUMELI'DEKİ FETRET DEVRI (1402-1413) ESERLERİ

AUTHORS: Bahriye GÜRAY

PAGES: 18-36

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1164590>

Rumeli'deki Fetret Devri (1402-1413) Eserleri**Fetret Era (1402-1413) Structures in Rumelia****Bahriye GÜRAY GÜLYÜZ¹****ÖZET**

Osmanlı Tarihinin en önemli olaylarından biri olan Fetret Devri (1402-1413) merkezi otoritenin dağıldığı, devletin ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bir iç mücadele ve karışıklık dönemidir. Yıldırım Bayezid'in 1402 yılındaki Ankara Savaşı'nda Timur'a esir düşmesinin ardından şehzadeler arasında 11 yıl süren bir taht mücadelesi başlamıştır. Bu dönemde Anadolu ve Rumeli olmak üzere fiilen ikiye bölünen Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde Süleyman Çelebi, İsa Çelebi, Musa Çelebi ve Mehmed Çelebi iktidar mücadelesine girişmiş, bunlardan Emir Süleyman Çelebi ile Musa Çelebi Rumeli mıntıkasında müstakil hükümdarlıklarını ilan etmiştir.

Şehzadeler arasındaki kanlı mücadelelerin damga vurduğu Fetret Devri, Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında fetih hareketlerinin durmasına karşın imar ve inşaa faaliyetlerinin devam ettiği bir dönemdir. Zira şehzadelerin sadece silahlı mücadeleyle değil imar faaliyetleri marifetiyle de birbirlerine üstün gelme ve meşruiyet kazanma yoluna gittikleri anlaşılmaktadır. Kayıtlardan anlaşıldığına göre Fetret Devri'nde Rumeli'deki Osmanlı topraklarında cami, mescit, namazgâh, medrese, zaviye, hamam, çeşme, mektep gibi farklı fonksiyonlarda yapılar inşa edilmiş, taht merkezi Edirne'deki Eski Saray genişletilmiştir. Bu eserlerden Gelibolu Azebler Namazgâhı, Eski Zağra Hamza Bey Camii ve Edirne Eski Camii günümüze gelmiştir.

Bu çalışmada, Fetret Devri'nde (1402-1413) Rumeli'de inşa edilen eserleri tespit etmek ve söz konusu dönemi bölgedeki imar faaliyetleri ekseninde yeni bir bakış açısıyla değerlendirmek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fetret Devri, Rumeli, Emir Süleyman Çelebi, Musa Çelebi, Edirne Eski Camii, Eski Zağra Hamza Bey Camii, Azebler Namazgâhı

ABSTRACT

Fetret Era (1402-1413), one of the most important events in Ottoman history, is a period of internal struggle and confusion in which central authority is dispersed and the state is in danger of disappearance. After Yıldırım Bayezid was captured by Timur in the Battle of Ankara in 1402, 11 years throne struggle had began between the princes. In this period, Süleyman Çelebi, İsa Çelebi, Musa Çelebi and Mehmed Çelebi started the struggle for power on the land of the Ottoman State, which was actually divided into two parts, namely Anatolia and Rumelia. Emir Süleyman Çelebi and Musa Çelebi declared their independent reigns in the Rumelia region.

The Fetret Era, marked by the bloody struggles between the princes, was a period in which the zoning and construction activities continued despite the conquest of the Ottoman State in Rumelia. It is understood that princes tried to overthrow each other and gain legitimacy not only by armed struggle but also by zoning activities. It is understood from the records that during the Fetret Era, structures of different functions such as mosques, masjids, namazgahs, madrasas, zawiyes, baths, fountains and schools were built in the Ottoman territories in Rumelia. Also the Old Palace in the throne center Edirne has been expanded. The Azebler Namazgah in Gallipoli, Hamza Bey Mosque in Eski Zagra and Old Mosque in Edirne have come to this day.

In this study, it is aimed to determine the works built in Rumelia in the Fetret Era (1402-1413) and to evaluate the period in question with a new perspective on the axis of reconstruction activities in the region.

Key Words: Fetret Era, Rumelia, Emir Süleyman Çelebi, Musa Çelebi, Edirne Old Mosque, Zagra Hamza Bey Mosque, Azebler Namazgah

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Türk ve İslam Sanatları Anabilim Dalı, Edirne; bahriyeguray@trakya.edu.tr ORCID: orcid.org/0000-0003-1116-6527.

Giriş

1402 yılındaki Ankara Savaşı Osmanlı Devleti ve hanedan için bir dönüm noktasına tekabül etmektedir. Merkezîyetçi bir tutum ve yönetim şeklini benimseyen Yıldırım Bayezid (1389-1402) Balkanlar ve Anadolu'daki hâkimiyetini pekiştirip güçlendirdiği bir dönemde Timur (ö.1405) ile karşı karşıya gelmiş, bu iki büyük Türk devletinin çarpışması tarihin seyrini değiştirmiştir. Osmanlı ordusunu yenen, Yıldırım Bayezid'i esir alan Timur, Anadolu'da Osmanlılara ait yerleri eski sahiplerine iade ederek burada kendi yüksek hâkimiyetini kabul ettirmiştir. Osmanlı Devleti'ni tamamen ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıya getiren bu dönem, Rumeli topraklarındaki sağlam yerleşme sayesinde atlatılabilmektedir (Başar, 1995: 480).

Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in yanında yaş sırasına göre Süleyman, İsa, Mehmed, Musa ve Mustafa adlarında beş oğlu bulunmaktaydı. Bunlardan Süleyman Çelebi, İsa Çelebi ve Mehmed Çelebi kaçarak kurtuldukları halde Musa Çelebi ile Mustafa Çelebi esir düşmüştür. En büyük şehzade olan ve Emir unvanıyla da anılan Süleyman Çelebi, bir kısım erkânıyla Bursa'ya girmiş, daha sonra İstanbul üzerinden Rumeli'ye geçmiştir (Uzunçarşılı, 1988a: 326-327). Emir Süleyman'ın bu hamlesi, Osmanlı taht mücadelesinde Rumeli cephesinin açılmasına neden olmuştur. Bu cephede, önce Emir Süleyman Çelebi ile Musa Çelebi, daha sonra ise Musa Çelebi ile Mehmed Çelebi arasındaki çatışmalar belirleyici olmuştur.

Devlet erkânının önemli bir kısmını kendi etrafında toplayan Emir Süleyman, Edirne'ye girerek burada saltanatını ilan etmiştir. Şehzadeye bir mektup gönderen Timur, kendisine tabi olmasını bildirmiş, bu teklifi kabul eden Emir Süleyman Rumeli'deki toprakların hükümdarı yapılmıştır (Uzunçarşılı, 1988a: 327). Emir Süleyman'ın Edirne'de hükümdarlığını ilân ettiği sırada İsa Çelebi, Mehmed Çelebi ve Musa Çelebi Bursa hâkimiyeti için mücadele etmekteydi. Sürekli el değiştiren şehir, nihayet 1404'te Mehmed Çelebi'nin hâkimiyetine geçmiştir (Uzunçarşılı, 1988a: 330-331). Emir Süleyman'la anlaşılan İsa Çelebi güçlü bir orduyla yeniden Bursa üzerine yürüdüysen de savaşı kaybettiği gibi Mehmed Çelebi'nin adamları tarafından yakalanarak öldürülmüştür (Uzunçarşılı, 1988a: 332-333).

Rumeli'de hâkimiyetini sağlayan Emir Süleyman Çelebi, 1406'da Anadolu'ya geçerek Bursa'yı ele geçirdi (Danışmend, 1971: 154). Emir Süleyman'ı Anadolu'dan uzaklaştırmak isteyen Mehmed Çelebi, kendisine tabi kalması şartıyla Musa Çelebi'yi bir miktar kuvvetle Eflak üzerinden Rumeli'ye geçirmiştir. Bölgedeki beylerin ve tımarlı sipahilerinin kendisine biat etmesiyle güçlenen Musa Çelebi, 1410'da İstanbul yakınlarında Emir Süleyman ile karşı karşıya gelmiş, ancak yenilerek Eflak'a kaçmıştır. Yeniden harekete geçen Musa Çelebi 1411'de ani bir baskınla Edirne'ye girmiş (Danışmend, 1971: 159-160), İstanbul'a doğru kaçarken yakalanan Emir Süleyman yakalanarak idam edilmiştir. Böylece başlangıçta müttefik olarak hareket eden Musa Çelebi ile Mehmed Çelebi taht mücadelesinde karşı karşıya gelmiştir.

Rumeli'deki durumunu güçlendiren Musa Çelebi, Sırp Krallığı ve Bizans üzerine yürümüş, 1411'de İstanbul'u kuşatmıştır. Art arda başarılar kazanmasına karşın devlet adamlarına karşı çok sert bir tavır sergileyen Musa Çelebi'nin bu tutumu Rumeli beylerinin Mehmed Çelebi tarafında geçmesine neden olmuştur. Yanında Mihaloğlu Mehmed Bey ile Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey'den başka kimse kalmayan Musa Çelebi, Mehmed Çelebi'nin Rumeli'ye geçmesi üzerinde önce Zağra'ya, oradan da Filibe civarındaki Değirmendere'ye çekilmiş, nihayet Sofya yakınlarındaki Samakov'da yakalanarak öldürülmüştür. Kardeşlerini bertaraf eden Mehmed Çelebi 5 Rebiyülahir 816/5 Temmuz 1413 tarihinde (Danışmend, 1971: 134) Edirne'de kendini Osmanlı Devleti'nin tek hükümdarı ilan etmiştir. Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda esir düşmesiyle başlayıp Çelebi Mehmed'in tek başına iktidarı ele geçirmesiyle kapanan Fetret Devri, miladi takvim hesabıyla 10 yıl, 11 ay, 8 gün sürmüştür (Danışmend, 1971: 167).

Askeri ve siyasi manevralarla şekillenen Fetret Devri, imar faaliyetleri açısından bir bütün olarak ele alınmamıştır. Oysa Timur istilasıyla birlikte Anadolu'dan Rumeli'ye büyük bir göç dalgası başlamış, başta Edirne olmak üzere bölgedeki yerleşimler daha da önem kazanmıştır. Bu dönemde şehzadeler, kendilerine taraftar temin etmek üzere Rumeli'de Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminde verilen

bazı mülkleri devam ettirdikleri gibi birçok kişiye büyük araziler vermişlerdir (Gökbilgin, 1952: 198). Vakıf kayıtlarından tespit edilebilen bu durum, bölgede yoğun bir imar faaliyeti olduğuna işaret etmektedir. Bu çalışmada Fetret Devri'nde Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarındaki inşaa faaliyetlerini araştırmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda 1402-1413 tarihleri arasında bölgede inşa edilen yapıların nicelik ve niteliklerini tespit etmenin yanı sıra var olan eserlere yapılan ek ve müdahaleleri belirlemek hedeflenmiştir². Tespit edilen yapılar kronolojik bir düzen içerisinde ayrıntılı olarak incelenmiş, yapılar üzerinden devrin mimari anatomisi ortaya konmuştur.

Rumeli'deki Fetret Devri (1402-1413) Eserleri

Gelibolu Azebler Namazgâhı

Rumeli'ye geçişi sağlayan kilit bir noktada bulunan Gelibolu, Süleyman Paşa'nın 1354'de Çimpe Kalesi'ni ele geçirmesiyle Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki ilk toprağı olmuştur. Bu tarihten sonra Avrupa'ya karşı yapılacak kara akınları için bir üst görevi üstlenen şehir, Osmanlı donanmasının da ilk merkezidir (Uzunçarşılı, 1988b: 394).

Çanakale Boğazı'na hâkim, Osmanlı Devri'nde Ok Meydanı (Kurtoğlu, 1938: 48) olarak bilinen bir tepe üzerinde yer alan Gelibolu Namazgâhı, Azebler Camii olarak da adlandırılmaktadır. 1407-1408 yılında Hacı Beşe oğlu İskender tarafından azeb askerlerinin ibadeti için yaptırılmış olan eser, Osmanlı Devri'ne ait tespit edilebilen en eski namazgâhtır.

Kuzey-güney ekseninde gelişen dikdörtgen bir plana sahip olan namazgâh yaklaşık 12,50 m x 10,00 m ölçülerindedir (Ayverdi, 1972: 166). Güneydeki kible duvarı beyaz mermerle kaplanmış olup korkuluk şeklinde düzenlenen diğer cepheler ise küfeki taşından bloklarla inşa edilmiştir. Zemin mermer döşeli olan yapıya giriş, kuzey cephe ortasındaki açıklıktan sağlanmaktadır (Resim 1)³. Silmelerle hareketlendirilen düz söveler üzerinde yükselen giriş, dilimli bir tepelikle taçlandırılmıştır. Portalin sağında küfeki taşlarla yerden yükseltelen bölümün müezzin mahfili olarak vurgulandığı düşünülmektedir (Tiryaki, 2006: 359; Akmaydalı, 1994: 124).

Girişin üstündeki tepeliğin dış yüzünde celi sülüs hatla yazılmış “Allah hayır kapılarını açıcıdır. Ey lütufları gizleyen, korktuğumuz şeylerden bizi emin kıl” manasına gelen “*Allahu müfettihi*’l- ebvab, *Ya haffiye*’l-eltâf *neccinâ mimmâ nehâf*”; iç yüzünde ise mimarın adının bulunduğu “*Amel-i Âşık b. Süleyman el-Lâdikî*” şeklindeki (Aslanapa, 2004: 36; Tanman, 1991: 315; Ayverdi, 1972: 166,168) Arapça kitabeler bulunmaktadır. Kitabelerin yazısız kısımları rumi kabartmalarla doldurulmuştur.

Girişin tam karşısında yer alan mihrap, iki yandan köşe sütunçeleriyle çerçevelenmiş sade bir niş şeklindedir. Yukarıya doğru daralan yedi sıra mukarnas yaşmaklı bir kavsarası olan mihrabın üstünde duvar yüzeyine kazınmış ters yüz lalelerden ibaret bir dizi, tepesinde ise içi rumilerle doldurulmuş dilimli bir taç bulunmaktadır.

Mihrabın iki yanında dikdörtgen şekilli büyük boyutlu birer pencere, sofanın güneybatı köşesinde minber, güneydoğu köşesinde ise kürsü bulunmaktadır. Minberin yeni olduğu anlaşılan giriş açıklığı

² Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminde Dimedoka'ya yerleşen Kızıl Deli Sultan'a bölgedeki bazı köyler H.804/M.1400-1401 yılında temlik olarak verilmiş, bu durum H.815/M.1411-1412 tarihinde Musa Çelebi tarafından da tasdik edilmiştir. Bkz. Gökbilgin, 1952: 183. Bu durum günümüzde de aktif bir dini merkez olan Dimedoka Kızıl Deli Sultan Tekkesi'ndeki bazı yapıların Fetret Devri'nde inşa edilmiş olabileceğini düşündürmekle birlikte bu konuda bir veriye ulaşılamadığından tekke makale konusuna dahil edilmemiştir. Aynı şekilde Yıldırım Bayezid'in komutanlarından biri olduğu halde Fetret Devri'nde Emir Süleyman tarafında yer alan Karacabey'in Gelibolu'da bir zaviyesi olduğu, bu zaviyeye gelir olmak üzere yine Gelibolu içinde bir kervansaray, hamam ve dükkânlar vakfettiği bilinmektedir. Bkz. Gökbilgin, 1952: 236-238. 1519 tarihinde ayakta olduğu anlaşılan Karacabey Zaviyesi ile birlikte zaviyeye gelir temin etmek üzere vakfedilen hamam ve kervansaray gibi eserlerin 1402-1413 yılları arasında yapıldığına dair bir bilgiye ulaşılamadığından konu dışı bırakılmıştır. Rumeli'deki Osmanlı eserleriyle ilgili çalışmalarda “Çelebi” ve “Emir” ünvanlı banilerin adıyla anılan yapılara rastlanmıştır, Fetret Devri aktörleriyle kesin bağlantısı tespit edilemeyen bu yapılar konuya dahil edilmemiştir. Yukarıda bahsi geçen yapılarla birlikte arşiv kayıtları ve Balkan coğrafyasında yapılacak araştırmalar, söz konusu dönemle ilgili yeni yapıları literatüre kazandıracaktır.

³ Aksı belirtilmediği sürece metinde kullanılan fotoğraflar yazara aittir.

⁴ Sanatçı adını Amile İbnu Âşık Selman el-Mevlevî el-Lâzikî olarak okuyan A. Tüfekçioğlu, genel kanının aksine mimarın Lâdikli değil Lazkiyeli olduğunu düşünmektedir. Bkz. Tüfekçioğlu, 1998:192,195-196. Y. Demiriz, yapının mimarının bilinmediği kanaatinde. Bkz. Demiriz, 1979: 560.

ve korkulukları sade, köşk kısmı bezemelidir. Yedi basamakla çıkılan köşkün üstü sütunçeler üzerinde yükselen sekizgen kasnaklı küçük bir kubbeyle örtülüdür. Kasnağın ön yüzünde kelime-i tevhit yazılı olan köşkün arka duvarında yer alan iki satırlık Arapça inşa kitabesi (Resim 2) şu şekildedir:

(1) *Temmet hâzihi 'l- imâratü'l-ma mûratü kiblete azebiyyin min yedi Skender ibn'*

(2) *el-Hâc Başâ el-muharrir fî gurreti muharrami 'l-harâm seneti aşera ve semânimâyeh hicriyyeh* (Tüfekçioğlu, 1998: 193-194).

Anlamı: “Azeblerin kiblesi olarak inşa edilmiş bu imaret, 810 hicri yılının Muharrem ayının başında, Hacı Başa el-muharrir oğlu İskender tarafından tamamlandı.” (Tüfekçioğlu, 1998: 194).

Metinden anlaşıldığına göre yapı H.810/M.1407-1408 yılında inşa edilmiştir. Kitabede geçen el-muharrir sıfatı, kitabelerin bizzat banî tarafından yazılmış olabileceğini düşündürmektedir (Tüfekçioğlu, 1998: 194).

Minber kapısının üstüne günümüzde tamamen yıkılmış olan Hoca Hamza Mescidi'nin inşa kitabesi sonradan yerleştirilmiştir.

Sofanın solundaki kürsü yedi basamakla çıkılan bir yükselti şeklindedir. Burada, sağdaki kitabeye simetrik olarak yerleştirilmiş ve içi rumilerle bezeli bir tacın altında iki sıra halinde Al-i İmran Suresi'nin; “*Şehida'llâhu ennehû lâ ilâhe (il-)lâ huve ve'lmelâiketü ve ulu'l- ilmi kâimen*” “*Bi'l-kıstı lâ ilâhe illâ huve 'l- azîzu 'l-hakîm inne 'd-dîne ında'llâhi 'l-İslâm*” şeklindeki 18. ve 19. ayetlerinin ilk bölümünden ibaret bir kitabe bulunmaktadır.

Mihraplı ve minberli namazgâh tipinde inşa edilen Gelibolu Azebler Namazgâhı, kitabesinde de belirtildiği üzere sefere giden azeb askerlerinin ibadet ihtiyaçlarını karşılamak ve motivasyonlarını sağlamak önceliğiyle inşa edilmiştir. Nitekim namazgâhın yer aldığı saha Çanakkale Boğazı'na hâkim bir askeri noktadır. Mihrabın iki tarafındaki büyük boyutlu pencereler de ibadet esnasında bile denizden yaklaşılabilecek olası bir tehdidi fark etmek için olmalıdır.

Kelime anlamı itibariyle “namaz kılınan yer” demek olan namazgâh, namazın açık havada yerine getirilmesi için özel olarak tasarlanmış bir mimaridir. Genellikle haç ya da kervan yolları üzerinde ve mesire yerlerinde inşa edilen namazgâhlar, camiye ulaşmanın mümkün olmadığı durumlarda bireysel ya da cemaat halinde namaz kılmayı sağlayacak şekilde düzenlenmişlerdir. Geleneksel olarak musalla ve secdegâh olarak da adlandırılan (Tiryaki, 2006: 359) bu yapı çeşidinin Azebler Namazgâhı kitabesinde “*imaret*” olarak tanımlanması farklı bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapının banisi olan Hacı Beşe oğlu İskender'in kim olduğu bilinmemekle birlikte askeri sahada bir bina yaptırması askeri sınıf mensubu olabileceğini düşündürmektedir.

Azebler Namazgâhı Emir Süleyman Çelebi'nin hâkimiyet sahasında inşa edilmiştir.

Gelibolu Hoca Hamza Mescidi

Gelibolu'da günümüze ulaşamayan eserlerden biri olan Hoca Hamza Mescidi'nden geriye sadece inşa kitabesi kalmıştır. 1960'lı yılların sonlarında ilçedeki Turizm Bürosu önünde olduğu anlaşılan kitabe (Ayverdi, 1972: 168) tespit edilemeyen bir tarihte⁵ Azepler Namazgâhı'nın minber kapısı üzerine yerleştirilmiştir (Resim 2). Mermer zemin üzerine celi sülüs hatla yazılmış olan kitabe şu şekildedir:

⁵ Y. Demiriz'in 1974 yılında tamamlanıp 1979'da yayımlanan çalışmasında Azebler Namazgâhı minberinin kapısı olmadığı görülmektedir. Bkz. Demiriz, 1979: 562, R. 595, 597. Hoca Hamza Mescidi kitabesi, 1974 ya da sonrasındaki bir onarım esnasında şimdiki yerine yerleştirilmiş olmalıdır.

(1) *Benâ hâze'l-mescide's-şerîfe'l-mübârek li'llâhi Teâlâ el- abdu'd-daîf el-muhtâc.*

(2) *ilâ rahmeti'llâhi teâlâ Hôca Hamza bin Emîr Sâlih el Akşehir fi'şehri zi'l-hicce seneti tis in ve semânimâyeh hicriyyeh*” (Tüfekçioğlu, 1998: 193).

Anlamı: “*Bu şerefli mübarek mescidi zayıf kul, Allah'ın rahmetine muhtaç, Emir Salih el-Akşehir oğlu Hoca Hamza, Hicretin 809 yılının Zilhicce ayında, Allah Teâla ('nın rızasını kazanmak) için yaptırdı.*” (Tüfekçioğlu, 1998: 193).

Kitabeden anlaşıldığına göre mescit M.1407 yılı Mayıs/Haziran ayında inşa edilmiştir. Yapının kitabesinde banî adı ve inşa tarihinden başka bir bilgiye yer verilmemiştir.

Yapının banisi Hoca Hamza'nın tarihi kimliği bilinmemekle birlikte, “Hoca” sıfatını kullanması din ya da ilim ehli olduğunu düşündürmektedir. Mescidin masrafları için bir kervansaray ve çok sayıda dükkânın vakfedilmesi (Sezgin, 1998: 116-117) baninin ekonomik durumuna işaret etmektedir. H.809/M.1407⁶ yılında vefat ettiği anlaşılan Hoca Hamza'nın yaptırdığı mescit etrafında aynı adlı bir mahallenin teşekkül ettiği, mahallenin 54 hanelik nüfusuyla 1475 yılında Gelibolu'daki en kalabalık mahalleler arasında üçüncü olduğu anlaşılmaktadır (Sezgin, 1998: 31).

Yapı, Emir Süleyman Çelebi'nin hâkimiyet bölgesinde inşa edilmiştir.

Eski Zağra Hamza Bey Camii

Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Eski Zağra (Stara Zagora) şehri, Bizans döneminde Eirenepolis, daha sonra ise Zagora adıyla anılmış, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Eskihişâr-ı Zağra, Zağra-i Eskihişar, Zağra Eskisi, Zağra, Zağra-i Atık ve Eski Zağra şeklinde adlandırılmıştır. Önceleri bir uç kale şehri durumunda olan Zağra, Osmanlı sınırlarının genişlemesiyle bir iç şehre dönüşmüştür (Şahin, 1995: 395).

Şehir merkezinde yer alan Hamza Bey Camii, Eski Zağra'da Osmanlı Devri'nden kalan tek eser olup halk arasında Eski Cami ve Büyük Cami olarak da anılmaktadır. 19,32 m x 20,50 m ölçülerinde, kareye yakın planlı tek kubbeli yapının önünde beş gözlü bir son cemaat yeri bulunmaktadır (Resim 3-4). Caminin minaresi yıkılmıştır.

Genel itibarıyla kabayonu taş, yer yer kesme taş ve tuğla malzemeyle almalı duvar örgüsünde inşa edilmiş olan caminin cepheleri farklı düzenlerde yerleştirilmiş iki sıra pencere dizisiyle çözülmüştür. Yapının alt sıra pencereleri büyük boyutlu olup yuvarlak kemerlidir. Daha küçük üst sıra pencereleri sivri kemerli ve şebekelidir. Cami, kubbe kasnağındaki oval formlu 12 açıklıkla birlikte toplam 24 pencereyle aydınlatılmaktadır.⁷ Yapı, yaklaşık 17,50 m çapındaki kubbesiyle erken dönem Osmanlı mimarisinin Anadolu ve Balkanlardaki örnekleri arasında özel bir yer işgal etmektedir. Cepheler sarımtırak taştan profilli bir silmeyle nihayetlenmektedir.

Kuzey cephe önünde yer alan beş gözlü son cemaat yeri revakının orta gözü geniş ve alçak, yan revaklar ise daha dar ve yüksek tutulmuştur. Orta revakın küçük ve alçak, yan revaklar ise iki kemer açıklığını kapatan büyük ve yüksek birer kubbeyle örtülü olduğu son cemaat yerinin yan cenahları ikiyeşer kemerle dışarıya açılmaktadır. Cami, H.1204/M.1789-90 tarihinde bir onarım geçirmiş (Eyice, 1997: 505; Ayverdi, 2000: 137) barok üslupta ilavelerle yenilenmiştir.

Harime girişi sağlayan mütevazı boyut ve dekorasyondaki portalin üstünde, beyaz mermer levha üzerinde yapının inşa kitabesi bulunmaktadır (Resim 6).

⁶ F. Kurtoğlu'nun bildirdiğine göre Hoca Hamza'nın mezar taşı kitabesi şu şekildedir: “*Mebni hazel mescidul şerif el mübarek el - abdülzaif el muhtaç ilellahi tealâ ilâ rahmetillahi tealâ Hoca Hamza el-emir (.....) fi şehri zilhicce sene tis'a ve semane mie el-hicriye*”. Bkz. Kurtoğlu, 1938: 48. Hoca Hamza'ya ait mescit ve mezar kitabelerinin aynı olması ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁷ Hamza Bey Camii'ndeki hemen her pencerenin geç dönemde değiştirildiği, büyütüldüğü bazısının ise kapatıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle kasnak pencereleri form itibarıyla yapının orijinaline ait görünmemektedir.

Harimin kible duvarı ortasında yarım daire kesitli mermer mihrap yer almaktadır. İki yandan volütler oluşturarak arkaya, öne ve aşağıya doğru uzanan farklı boydaki kıvrımlı akant yapraklardan meydana gelen bir tepelikle taçlandırılmış olan mihrap, barok üslup etkisinde bir süsleme repertuarı sergilemektedir. Mihrabın sağındaki minber mermer olup orijinaldir. Altı dilimli bir kemerle geçit şeklinde düzenlenen minberin üçgen aynalıkları üzerine kademelenerek küçülen üç yuvarlak kemer resmedilmiştir. Üç yöne açılan minber kürsüsü piramidal formlu sivri külahla örtülüdür.

Harimin kuzey cephesinde yer alan ahşap mahfilin geç dönemde yapıya eklendiği anlaşılmaktadır. İki katlı mahfilin üst katı korkuluklarla çevrelenmiş olup ortada dilimli bir balkon oluşturacak şekilde çıkma yapmaktadır. Mahfilin merkezini teşkil eden tonozun iç yüzeyiyle birlikte balkonun alt bölümleri vazodan çıkan çiçekler, akant yaprakları ve kıvrımlı dallardan meydana gelen kalemişleriyle bezenmiştir. Harimde mihrap, minber ve mahfil bezemelerinden başka; kemer köşe ve yüzeyleri; kubbe kasnağı, etek ve göbeği ve pencere alınlıklarıyla etrafı da geç dönem beğenilerini yansıtacak şekilde barok üslupta dekore edilmiştir. Alt sıra pencerelerinin aralarında müsennalar ve iri yazı kuşakları yer almaktadır (Resim 5).

XVII. yüzyılda Eski Zağra'ya gelen Evliya Çelebi, düzgün minareli, mavi kurşun kubbeli, kalabalık cemaatiyle şehrin en büyük camisi olarak tarif ettiği Hamza Bey Camii'nin kapısı üzerinde yazan tarihe göre "*Sene semane mie*"de, Yıldırım Han oğlu Musa Çelebi zamanında ümeradan Hamza Bey tarafından inşa edildiğini bildirir (Evliya Çelebi, 2006, C. 3/2: 493). H.800/M.1397-98 yılına tekabül eden bu tarihlendirme doğru değildir. Zira Yıldırım Bayezid'in hükümdarlığı (1389-1402) dönemine denk gelen bu tarihte Musa Çelebi zamanından bahsetmek mümkün değildir. Nitekim günümüzde yazıları epey aşınmış olmakla birlikte inşa kitabesi cami kapısı üzerindeki yerini muhafaza etmektedir. M. Kiel'in Osmanlıca olarak yayımladığı (Kiel, 1974: 639-640) kitabe metninin okunuşu şu şekildedir:

(1)*Tem inşâ' hâze'l-mescidi'l mübârek eyyâm-ı devletü's-sultân el-hatîr el-müeyyed el muzaffer sultan-*

(2)*El-emîr Süleymân bin Bâyezîd bin Murâd halledallahu saltanetehu*

(3)*El-emîrû'l- hatîr zıllullâhi fi'l-arz celâlû'd-devle ve'd-din Hamza Beg edâmellahü devletehu ve vak'il-firâğ min binâye fi nihâyetü'l- 'âm ihdâ aşarete ve semân miete.*

Anlamı: "Bu mübarek camii, kadri ve şerefi yüce kuvvetli ve galip olan Murad oğlu Bayezid oğlu Emir Süleyman'ın sultanlığı günlerinde –Allah daim ve baki eylesin- Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, din ve devletin izzeti Hamza Bey –Allah makamını daim etsin- tarafından 811 senesinde inşa edilmiştir."⁸

Metinden de anlaşıldığı üzere cami, Emir Süleyman'ın bölgedeki hükümdarlığı sırasında, H.811/M.1408-1409 yılında Hamza Bey tarafından inşa ettirilmiştir.

Caminin banisi Hamza Bey'in tarihi kimliği kesin olarak tespit edilememiştir. Son Zağra Müftüsü Hüseyin Raci Efendi'nin hatıratına göre bu zat II. Murad devri (1421-1451) kumandanlarından olup Emir Süleyman zamanında yarım kalan camiyi tamamlamıştır (Hüseyin Raci, 1970: 92). M. Kiel, baninin İzmiroğlu Cüneyt Bey'in oğlu ya da Yıldırım Bayezid (1389-1402) devrinde kuzeybatı Bulgaristan fetihlerinin öncülerinden biri olan Firuz Bey'in oğlu Hamza Bey veya I. Mehmed devri (1404-1421) beylerbeylerinden Biçerzade Hamza Bey olabileceğini (Kiel, 1974: 640) ifade ederken, E.H. Ayverdi ise bunun Firuz Bey'in oğlu Antalya muhafızı Hamza Bey olabileceğini düşünmektedir (Ayverdi, 2000: 137; Ayverdi, 1972: 575-576).

Günümüzde Dinler Müzesi olarak kullanılan camide harim zemini kazılarak Osmanlı öncesi döneme ait mimari kalıntılar ortaya çıkartılarak sergilenmektedir.

⁸ Metnin okuyan ve günümüz Türkçesine çeviren Dr. Gözde Sel'e teşekkür ederim.

Eski Zağra Hamza Bey Mektebi

Günümüze ulaşmayan yapının varlığı Evliye Çelebi'den (Evliya Çelebi, 2006, C.3/2: 493) öğrenilmektedir. Konumu ve mimari özellikleri tespit edilemeyen mektep, Hamza Bey Camii ile aynı dönemde (H.811/M.1408-1409), aynı banî tarafından inşa edilmiş olmalıdır.

Edirne Gazi İbrahim Bey Mescidi

Günümüzde mevcut olmayan Gazi İbrahim Bey Mescidi'nin Üç Şerefeli Cami'nin güneyinde, Abacılar başı yolu üzerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Edirne'de kale dışında inşa edilen ilk mescit (Peremeci, 1939: 54) olan yapının H.814/M.1411-1412 tarihli kitabesi olduğu öğrenilmektedir. Ahmed Bâdi'nin bildirdiğine göre yapının kitabesi şu şekildedir:

“İlâhî menzîlini cennet eyle

Ona lutf u keremden rahmet eyle

Cemâline müşerref eyle anı

Ona hûrîler ile sohbet eyle

[(el-merhûm İbrâhim Bey el-vâki) tarih: 814]] bin üç yüz on dört

senesi ramazân-ı şerîfî ibtidâsında tamir edilmiştir” (Ahmed Bâdi, 2014: 139-140).

H.1314/M.1897 yılında tamir edildiği anlaşılan mescidin köşelerinde sofaları olan, mütevazı boyutta bir yapı olduğu, harim mekânının örten sekiz dilimli kubbesinin kiremit kaplı olduğu yapıya ait fotoğraftan anlaşılmaktadır (Resim 7).

Yapının banisi İbrahim Bey'in kimliği hakkında bilgi bulunmamakla birlikte “Gazi” lakabıyla anılması askeri sınıf mensubu olabileceğini düşündürmektedir.

Gazi İbrahim Bey Mescidi'nin kimin devrinde inşa edildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte Musa Çelebi döneminde inşa edilmiş olabileceği kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Edirne Eski Camii

Kaynaklarda Ulu Cami ve Cami-i Atik olarak da geçen Edirne Eski Camii, şehrin merkezinde yer almaktadır. Bedesten, medrese ve daha geç dönemde ilave edilen muvakkithaneyle birlikte bir külliye şeklinde düzenlenmiş olan yapılardan günümüze cami ve bedesten ulaşabilmiştir.

Çok üniteli camiler gurubundaki Edirne Eski Cami, muntazam kesme taş bloklarla inşa edilmiştir (Resim 9). Kare planlı yapının üstü dokuz küçük kubbeyle örtülüdür Ortada dört kalın ayak, yanlarda ise duvar içine gömülü ayaklar üzerinde yükselen sivri kemerler mekânı üç sahn ve dokuz eşit bölüme ayırmaktadır. Yan sahnlardaki dairesel kasnaklı kubbelere geçişler pandantiflerle gerçekleştirilmiştir. Daha yüksek tutulan orta sahnadaki her kubbeye farklı bir geçiş uygulanmıştır. Mihrap önündeki kubbeye geçişler dilimli üçgenler, ortada mukarnaslı tromplar, harim giriş kapısı üzerindeki aydınlık fenerli sekiz dilimli kubbeye geçişler ise tromplarla sağlanmıştır. Yapı, plan bakımından Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan Bursa Ulu Camii (1399) ile başlayan çok destekli, çok kubbeli “Ulu Cami” tipinin farklı bir uygulamasıdır (Resim 8).

Kuzey cephe önünde yer alan son cemaat yeri beş bölümlüdür. Daha yüksek olan orta birimin üzeri kubbeyle, yan birimler ise aynalı tonozlarla örtülmüştür. Kesme taş ve tuğla malzemenin bir arada kullanıldığı son cemaat yeri, bu haliyle malzeme ve mimari açısından yapının genel kütlelerinden ayrılmaktadır. Bu durum mahallin daha sonradan camiye ilave edildiği (Karamağaralı, 1971: 334) şeklinde yorumlanmaktadır.

Caminin farklı düzenlemelere sahip iki minaresi bulunmaktadır. Bunlardan son cemaat yerinin sağ köşesinden yapıya bitişik olan kuzeydoğudaki orijinal olup tek şerefelidir. Camiden bağımsız bir

şekilde kuzeybatıda yükselen iki şerefeli minarenin ise II. Murad (1421-1451) tarafından sonradan yapıya ilave edildiği düşünülmektedir (Karamağaralı, 1971: 334). Minare, kare planlı kaidesinin içinde yer alan çeşmesiyle de emsallerinden ayrılmaktadır.

Caminin kuzeydoğu cephesinde günümüzde kitap satış ofisi olarak kullanılan tarihi sebil yer almaktadır. Bu bölüme bitişik olan abdest alma mahallinin bir zamanlar kışın sıcak su sağlayan özel bir tesisatla donatıldığı bilinmektedir (Ahmed Bâdî, 2014: 98). Avlusu olmayan camiye üç kapıyla girilmektedir. Kuzey cephede yer alan taçkapı, duvardan dışa taşırılarak vurgulanmıştır. Silmelerle çerçevelenmiş olan taçkapının sivri formu kemerinin alınlığı boş bırakılmış olduğu halde, portal kavsarası dört sıra mukarnas dizisiyle doldurulmuştur. Portal, iç yan cephelere yerleştirilen üç köşeli, kavsaraları mukarnaslı nişlerle hareketlendirilmiştir. Yapının batı ve doğuda olmak üzere iki yan kapısı bulunmaktadır.

Harimin kible duvarı ortasındaki mermer mihrap duvardan taşıntılı dikdörtgen formu olup taç kısmıyla birlikte güney duvardaki üst sıra pencerelerine kadar yükselmektedir. İç içe konumlanmış mukarnas kavsaralı iki nişten oluşan mihrap sade bir düzenlemeye sahiptir. Mihrabın batısında yer alan mermer minber, girişinden aynalıklarına, kürsü altındaki panolardan basamaklarına kadar zengin bir motif ve düzen repertuarına sahiptir (Resim 11-12). Geometrik ve stilize bitkisel bezemelerle doldurulmuş olan kürsü altındaki dikdörtgen panolar, merkezinde altı köşeli bir yıldızın yer aldığı, dikey ekseninde dört tam ve iki yarım olarak yerleştirilmiş 18 dilimli madalyonlardan meydana gelmektedir. Panoların dekorasyonu minberin iki cephesinde de aynı olup sadece bordürleri farklıdır. Üçgen aynalıkların süsleme repertuarının odak noktasını 24 kollu yıldızlar teşkil etmektedir. Ortasında bir rozet yer alan bu yıldızların kollarından yatay ve dikeyde uzatılan çizgilerle merkezinde altı kollu yıldızların yer aldığı bir sekizgenler meydana getirilmiştir. Bir tam ve iki yarım olarak yerleştirilen 24 kollu yıldızların arasındaki zemin rumi şeklinde stilize kıvrımlarla doldurulmuştur. Aynalığın dik ve yatay eksenleri birbirine dolanan iki ayrı rumi frizinden meydana gelen bir bordürle çerçevelenmiştir. Minberin 10 basamağının yüzeyi de birbirinden farklı, yüksek kabartma tekniğinde geometrik geçmeler ve bitkisel motiflerle bezenmiştir.⁹ Minber, üçgen aynalıkları ve basamak yüzeylerindeki geometrik düzen, yerleştiriliş yerleri ve mahiyetleri bakımından Erken Osmanlı mimarisi içinde emsali olmayan bir örnek olarak öne çıkmaktadır (Özbek, 2002:530-531). Minber kapısı üstündeki taç bölümünde, kıvrık dallardan meydana gelen bir zemin üzerinde üstte kûfi altta sülüs hatla yazılmış “*Murad Han’ın oğlu Bayezid’in oğlu Sultanu’l-azam Mehmed’in günlerinde*” kitabesine yer verilmiştir.

Harimdeki edirnekârî bezeli ahşap mahfil H.1020/M.1611 yılında Filibeli Ramazan Ağa, Hünkâr Mahfili ise H.1176/M.1763’te Sultan III. Mustafa (1757-1774) tarafından binaya eklenmiştir (Ahmed Bâdî, 2014: 98; Tosyavizade, 2013: 51). Kuzey cephe boyunca devam eden kadınlar mahfili, köşeli bir U oluşturacak şekilde doğu ve batı kanatlara doğru sokulmaktadır.

Harim dekorasyonunda en hâkim unsurlar ayaklar ile duvar yüzeylerinde yer alan iri boyutlu yazılardır. Bu yazıların çoğu müsenna şeklinde olup siyah renkle vurgulanmışlardır. Kemer yüzeyleri, artarda gelen kırmızı ve farklı dokulu taş benzeri boyamalarla belirginleştirilirken kubbe içi ve geçişleri bitkisel kompozisyonların hâkim olduğu bir süsleme repertuarı arz etmektedir.

Mihrabın sağındaki duvarda Kâbe’den getirildiğine inanılan bir taş bulunmaktadır. Halk arasında dilek taşı olarak da adlandırılan bu taş, mübarek gün ve gecelerde ziyaret edilmektedir. II. Murad tarafından Edirne’ye davet edilen ve hatırasına hürmeten bir daha kullanılmadan muhafaza edilen Hacı Bayrâm-ı Velî’ye ait vaaz kürsüsü de caminin halk nazarında duaların karşılık bulduğu bir ziyaretgâh (Abdurrahman Hibri, 1996: 25) olarak kabul edilmesine vesile olmuştur.

Portalde yer alan sülüs hatlı Arapça bani kitabesi (Resim 10) şöyledir:

(1) Kâle’n-nebiyyü aleyhi’s-selâm mer benâ li’l-lahi mesciden bena’l-lah behu beyten fi’l –cenneti emere bi-imareti hâze’l-camii’ş-şerif es-sultanu’l müeyyed el-mücahid

⁹ Günümüzde halı kaplı olan minber basamaklarının süsleme repertuarı Y. Özbek’in çizim ve fotoğraflarından yararlanılarak tespit edilmiştir. Bkz. Özbek, 2002: 247-251,271-276.

(2) *el mirabitu'l liva mansur kahiru'l-a'dâ nasiru'l –adl ve'l-ihsan alâ ehli'd-dünya es-sultan ibn es-sultan gıyâsu'd-dünya*

(3) *ve'd-din Muhammed ibn Bayezid Han halleda'l-lahu sultanuhu ve avzaha ala'l-âlemin burhanehu fi muntasafı şevval sene sitte ve aşare ve semanemie* (Gökbilgin, 1952: 196; Demiriz, 1979: 471; Özbek, 2002: 237).

Kitabenin Türkçesi şu şekildedir: *Peygamber söyledi: “Her kim Allah için mescit yaparsa, Allah da onlara cennette öyle bir ev yapar. Bu camii şerifin yapılmasını Sultan müeyyed, mücahid, murabıt, Allah'ın yardımı ile liva sahibi olmuş; düşmanları kahreden, dünya ehline adalet ve iyilik dağıtan; Sultan oğlu Sultan Gıyasu'd-dünya ve'd-Din Mehmed b. Bayezid Han –Allah onun sultanlığını bakî kılsın ve iki cihanda tanıtсын- 816 yılının Şevval ayının ortalarında emretti”* (Karamağaralı, 1971: 333).

Kitabede geçen “*Gıyasu'd-dünya ve'd-Din*” unvanı Osmanlı sultanları arasında sadece Çelebi Sultan Mehmed için kullanılmıştır (Karamağaralı, 1971: 333). Dünyanın ve dinin koruyucusu manasına gelen bu unvan, Çelebi Sultan Mehmed ile ilişkili başka kitabe ve sikkelerde de karşımıza çıkmaktadır.

Caminin batı kapısı üzerinde yer alan sanatçı kitabesi sülüs hatla yazılmış olup şu şekildedir:

(1) *Kale'n-nebiyyi aleyhi's-selam izâ raeytumu'r-recul yeteahedu'l-mescid*

(2) *fe'shedû lehu bi'l-iman tasaddâ bi-imareti haze'l-camii'l aziz mimaren*

(3) *hasbü'nâ iftiharu's-suduru el Hac Alâu'd-din dâme izzehu'l-amil Ömer ibn İbrahim*” (Özbek, 2002: 238; Demiriz, 1979: 471).

Anlamı: *Peygamber söyledi; “Bir kimsenin mescidlerin yapılmasını üzerine aldığını görürseniz, onun mü'min olduğuna tanıklık edin. Bu aziz camiye mimar, emir (?), soylu kişilerin iftihar, sadr Hacı Alâeddin başladı -Allah onun kıymetini daim etsin- âmili Ömer bin İbrahim'dir”* (Özbek, 2002: 238).

Kitabeden anlaşıldığına göre caminin mimari planını çizen Hacı Alâeddin, bu plana göre yapıyı inşa eden ise Ömer bin İbrahim'dir (Karamağaralı, 1971: 334).

Son cemaat yeri üzerinde yer alan H.1166/M.1753 tarihli tamir kitabesi, Sulatan I. Mahmud (1730-1754) döneminde yapılan tamirat sonrasında yerleştirilmiştir.

Eski Cami'nin inşasına Emir Süleyman zamanında H.805/M.1403-1404 yılları arasında başladığı, Musa Çelebi tarafından devam ettirildiği ve Çelebi Sultan Mehmed tarafından H.816/M.1414 yılında tamamlandığı bilinmektedir (Ahmed Bâdî, 2014: 985; Tosyavizade, 2013: 51; Abdurrahman Hibri, 1996: 25; Demiriz, 1979: 471; Çetintaş, 1958: 18; Peremeci, 1939: 54).

Edirne Eski Cami Medresesi

Kaynaklarda Medrese-i Atıka ya da Cami-i Atık Medresesi (Ahmed Bâdî, 2014: 201,950), Camiardı Medresesi (Ahmed Bâdî, 2014:201; Tosyavizade, 2013: 51; Peremeci, 1939: 115), Musa Çelebi Medresesi (Evliya Çelebi, 2006, C.3/2: 579), Yıldırım Hânoğlu Medresesi (Ahmed Bâdî, 2014: 201) olarak geçen yapı, Musa Çelebi tarafından inşa ettirilmiştir (Ahmed Bâdî, 2014: 201,985; Tosyavizade, 2013: 51; Peremeci, 1939: 13,115). Günümüzde mevcut olmayan medresenin çarşı içindeki Hurdacılar Sokağı'nda bulunduğu (Ahmed Bâdî, 2014: 201) anlaşılmaktadır. Dahıl payesinde¹⁰ yer alan medresenin mimari özellikleri bilinmemektedir.

¹⁰ Fatih Sultan Mehmed (1451-1480) devrinde medrese teşkilatında bir düzenlemeye gidilerek bu kurumlar yeniden sınıflandırılmış ve derecelendirilmiştir. Böylece adlarını müderrislere ödenen ücretlerden alan yirmili, yirmi beşli, otuzlu, kırklı ve ellili medreseler ortaya çıkmış, ellili medreseler de hâric ve dâhil olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Hâric medreseler ekseri devlet erkânı; dâhil medreseleri ise çoğunlukla hanedan mensupları tarafından yaptırılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde Süleymaniye medreselerinin kurulmasıyla yeni bir tasnif sistemine gidilerek medreseler 12 gruba ayrılmış, bu sınıflandırma XIX. yüzyılın sonuna kadar uygulanmıştır. Bkz. Unan, 2007: 193.

Edirne Eski Saray Surları

Fetret Devri'nde Rumeli topraklarının başkenti olan Edirne'deki Eski Saray'ın I. Murad (1362-1389) devrinde inşa edildiği bilinmektedir. Günümüze ulaşamayan Edirne Eski Saray'ı 1411-1413 yılları arasında Musa Çelebi'nin ikameti ve idare merkezi olmuştur. Musa Çelebi tarafından genişletilen sarayın beden ve burçları taştan, kale gibi büyük bir yapıya dönüştürdüğü öğrenilmektedir. Dörtgen şeklindeki bu surun büyüklüğü çepeçevre 5000 adım olup duvar yüksekliği 20 arşındır. Bir sultanlar misafirhanesi olan yapının kuzey istikametinde demir bir taç kapı yer almaktadır (Evliya Çelebi, 2006, C.3/2: 591).

Edirne Sultan Musa Çeşmesi

Musa Çelebi'nin Edirne'de bir çeşme yaptırdığı Evliya Çelebi'den öğrenilmektedir (Evliya Çelebi, 2006, C. 3/2: 589). Günümüzde mevcut olmayan çeşmenin konumu ve mimarisine dair bilgi bulunmamaktadır. Kesin inşa tarihi bilinmeyen yapı, Musa Çelebi'nin Edirne'deki hükümdarlığı sırasında, 1411-1413 yılları arasındaki bir tarihte inşa edilmiş olmalıdır.

Edirne Şeyh Bedreddin Zaviyesi

Musa Çelebi'nin Kazasker olarak atadığı Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddin'in Edirne'de bir zaviyesi olduğu vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır. Şeyh Bedreddin'in vakfın tevliyetinin kendisine, sonrasında ise zaviyeye şeyh olanlara verilmesi şartıyla Balaban Mescidi'ne bitişik 350 akçe geliri olan 35 evlek yerin mukataasıyla birlikte Tunca Nehri kenarında 1600 akçe gelir getiren bahçelik bir arsayı zaviyesine vakfettiği H.815/M.1412/13 tarihli vakfiyeden öğrenilmektedir (Gökbilgin, 1952: 199).

Mimarisine dair bir bilgi bulunmayan Şeyh Bedreddin Zaviyesi'nin kesin inşa tarihi de bilinmemektedir. Ancak tarihi olaylar incelendiğinde Bedreddin Mahmud'un "şeyh" makamına eriştiği 1405¹¹ ile vakfiyenin düzenlendiği 1412/13 yılları arasındaki bir tarihte, olasılıkla Musa Çelebi döneminde inşa edilmiş olmalıdır.

Yapının banisi Şeyh Bedreddin Mahmud, aslen Edirneli olup yaşadığı devrin en önemli fıkıh ve tasavvuf âlimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. 1411-1413 yılları arasında Musa Çelebi'nin Kazaskerliğini yapmış olan Şeyh Bedreddin, Mehmed Çelebi'nin tek başına tahta geçmesinin ardından 1413'te İznik'e sürülmüştür. 1416'da gizlice Rumeli'ye geçen ve burada dini ve siyasi alt yapısı olan bir isyan başlatan Şeyh Bedreddin, 1420'de Serez'de idam edilmiştir (Dindar, 1992: 332-333).

Karaferiye Musa Çelebi Camii

Günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde kalan Karaferiye, Selanik'in batısında Vermio Dağı eteklerinde kurulmuş bir şehirdir. Şehrin Osmanlıların eline ne zaman geçtiği kesin olarak bilinmemekle birlikte bunun Çirmen Savaşı'nı (1371) müteakip gerçekleşmiş olmalıdır. Emir Süleyman'ın şehri 1403'te Bizans'a iade ettiğine dair yaygın bir kanı bulunmakla birlikte, Tesalya'ya ait H.859/M.1455 tarihli Tahrir Defteri, Karaferiye'nin H.794/M.1392 yılından itibaren kesintisiz olarak Osmanlı hâkimiyetinde olduğunu ortaya koymaktadır (Gara-Kiel, 2001: 392).

¹¹ Bedreddin Mahmud'un Tebriz'deki otağında Timur ile görüştüğü bilinmektedir. Bu görüşme ya Timur'un Anadolu'ya girmesinden az önce ya da daha güçlü bir ihtimalle Timur'un kendi memleketine dönüşü sırasında, her halükarda 1402-1403 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu süre zarfında mürit konumundaki Bedreddin Mahmud, Ahlatlı Seyyid Hüseyin'in 1405 yılında vefat etmesi üzerine tekkenin başına geçerek şeyh olmuştur. Kahire'deki diğer şeyhlerle arası açılan Şeyh Bedreddin, tekkenin başında sadece 6 ay kalmış, daha sonra Filistin, Şam ve Halep üzerinden Konya'ya oradan da Tire, Sakız, İzmir, Kütahya, Bursa ve Gelibolu üzerinden Edirne'ye gelmiştir. Bkz. Kaygusuz, 2005: 69-90.

XVII. yüzyılda şehre gelen Evliya Çelebi, burada biri Musa Çelebi'nin adını taşıyan 16 caminin bulunduğunu bildirmektedir. Evliya Çelebi'ye göre, çarşı içinde yer alan Musa Çelebi Camii kiliseden camiye çevrilmiştir (Evliya Çelebi, 2011, C.8/1: 179). Karaferye üzerinde çalışan bazı araştırmacılar Aziz Pavlus Kilisesi'nin Musa Çelebi Camii'ne dönüştürüldüğünü (Margie-Matskani 2007: 72-78'den aktaran; Konuk 2010: 102) düşünmektedir. Tahrir kayıtlarında Musa Çelebi Camii adında bir yapıya rastlanmadığını bildiren E. Gara ve M. Kiel, bunu kiliseden devşirme olan Baba Tekke Camii ile Musa Çelebi Camii'nin aynı yapı olmasıyla açıklamaktadır (Gara-Kiel, 2001: 393). Bununla birlikte İ.H. Danişmend, Yıldırım Bayezid'in Karaferye'de bir cami yaptırdığı sırada Amphissa/Salona Piskoposunun bizzat gelerek padişahı Yunanistan'ı işgal etmeye davet ettiğini bildirmektedir (Danişmend, 1971: 111). E.H. Ayverdi, Yıldırım Bayezid tarafından yapımı başlatılan caminin inşasının Musa Çelebi tarafından tamamlanmış olabileceğini, Evliya Çelebi'nin Musa Çelebi Camii'nin kiliseden devşirme olduğu hususunda yanılabilirliğinin altını çizmektedir (Ayverdi, 2000: 250).

Tarihi olaylar değerlendirildiğine Musa Çelebi Camii'nin kiliseden camiye çevrilmiş olabileceği görüşü ağırlık kazanmaktadır. Günümüzde mevcut olmayan yapı, Musa Çelebi'nin bölge hâkimiyetini ele geçirdiği 1411-1413 yılları arasındaki bir tarihte camiye çevrilmiş olmalıdır.

Ferecik Musa Çelebi Camii

Günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde kalan Ferecik'in Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'dan Adriyatik'e uzanan ve "Sol Kol" olarak adlandırılan Via Egnatia üzerindeki önemli bir konaklama noktası olduğu anlaşılmaktadır (Kiel, 1995: 372). Günümüzde Fera olarak adlandırılan kasabada Yıldırım Bayezid Han oğlu Sultan Musa Çelebi Camii'nin varlığı Evliya Çelebi'den öğrenilmektedir (Evliya Çelebi, 2011, C.8/1: 74). Yapım tarihi tespit edilemeyen Ferecik Musa Çelebi Camii, 1411-1413 yılları arasındaki bir dönemde inşa edilmiş olmalıdır. Günümüze ulaşamayan yapının mimari özellikleri bilinmemektedir.

Çırpan Musa Çelebi Hamamı

Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisindeki Eski Zağra'ya bağlı bir yerleşim yeri olan Çırpan'ın stratejik bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi kasabayı fetheden Musa Çelebi'nin burada basık bir hamam yaptırdığını bildirmektedir (Evliya Çelebi, 2010, C.6/1: 149). Kesin inşa tarihi bilinmeyen Çırpan Musa Çelebi Hamamı, Musa Çelebi'nin bölgenin hâkimiyetini ele geçirdiği 1411-1413 yılları arasında yapılmış olmalıdır. Günümüze ulaşamayan hamamın mimari özellikleri bilinmemektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Kayıtlardan anlaşıldığına göre Fetret Devri'nde Rumeli topraklarında cami, mescit, namazgâh, medrese, zaviye, hamam, çeşme, mektep gibi farklı fonksiyonlarda yapılar inşa edilmiş, taht merkezi Edirne'deki saray tahkim edilerek genişletilmiştir.

Cemaat halinde toplanma ve ibadet etme işlevini yerine getiren cami, mescit ve namazgâh gibi yapılar dini fonksiyonlarıyla önem kazanmıştır. Buna bağlı olarak özellikle cami ve mescitler Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyalarda her devirde en çok inşa edilen yapı türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Fetret Devrinde inşa edildikleri tespit edilen Karaferye Musa Çelebi Camii, Ferecik Musa Çelebi Camii, Edirne Gazi İbrahim Bey Camii ve Hoca Hamza Mescidi tamamen yıkılmıştır. Gelibolu Hoca Hamza Mescidi'nin sadece inşa kitabesi, Gazi İbrahim Bey Camii'ne ait bir fotoğraf günümüze ulaşabilmiştir. Mimari özellikleri tespit edilemeyen yapılardan Karaferye Musa Çelebi Camii, saltanat mücadelesinin yaşandığı bir devir ve coğrafyada egemenlik simgesi olarak mimariden yararlanmanın en hızlı ve ekonomik yolu olarak kiliseden camiye devşirme uygulamasına işaret etmektedir. Süleyman Çelebi'nin aksine Rumeli'deki topraklarını genişletme politikası güden Musa

Çelebi, Hristiyanlardan fethettiği yerlerde kendi adını taşıyacak ve iktidarını görselleştirecek bir eseri süratle meydana getirmek için bu yöntemle başlamış olmalıdır.

Emir Süleyman'ın hâkimiyet sahasındaki Gelibolu'daki Azebler Namazgâhı, H. 810/M.1407 tarihinde inşa edilmiştir. Yapının tarihi kitabesinde mimar ve banî adlarına yer verilmekle birlikte söz konusu tarihte bölgenin tartışmasız hâkimi konumundaki Emir Süleyman'dan bahsedilmemesi dikkat çekicidir. Nitekim taht mücadelesinin yaşandığı bir dönemde, askeri bir sınıf olan azeblerin ibadeti için inşa edilen bir yapıda bölgenin hükümdarını anmamak iktidar tarafından kuşku ile karşılanacaktır. Bu durum yapıda, -olasılıkla minber kapısı üstünde- Emir Süleyman'a ait bir kitabe olabileceğini düşündürmektedir.

Hoca Hamza Mescidi'nin kitabesinde banî adı ve inşa tarihinden başka bir bilgiye yer verilmemiştir. H.809/M.1407'de inşa edilen küçük bir mahalle mescidi olduğu anlaşılan bu eserde belli bir yakın ilişki durumu olmaksızın devrin hükümdarından bahsetmek ya da ithaf etmek teamüllere aykırı bir beklenti olacağından durumu yapının ve baninin mütevazı konumunda aramak gerekmektedir.

Fetret Devri'nden günümüze ulaşabilen en özel yapılardan biri Eski Zağra'daki Hamza Bey Camii'dir. H.811/M.1408-1409 yılında inşa edilen yapı sadece 17,50 m çapındaki kubbesiyle değil kitabesiyle de ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Zira kitabede, bu camiîn Emir Süleyman'ın saltanatı günlerinde inşa edildiği yazmaktadır. Bu durum, Süleyman Çelebi'nin Rumeli'deki meşru ve müstakil hâkimiyetine tarihi bir delil teşkil ettiği gibi, Bursa Yıldırım Bayezid Türbesi kitabesini Emir Süleyman namına yazılmış tek kitabe (Ayverdi, 1966: 469) olmaktan çıkarmaktadır.¹² Bir "Hükümdar" olarak Emir Süleyman'ı tarih önünde ölümsüzleştiren bu kitabenin Çelebi Sultan Mehmed ve ardılları tarafından yerinde bırakılması da ayrıca önemlidir.

Üzerine çıkılarak o bölgenin sultanının adının geçtiği hutbenin okunduğu minber aynı zamanda halk, devlet ve iktidar üzerindeki "meşru" hâkimiyetin simgesidir. Bu bakımdan, Emir Süleyman tarafından inşasına başlanan, Musa Çelebi tarafından devam ettirilen ve nihayet Mehmed Çelebi tarafından tamamlanan Edirne Eski Camii sadece planı ve banilerinin çokluğu ile değil minberinin benzersiz tasarımıyla da öne çıkmaktadır. Zira yapının üçüncü banisi olan Mehmed Çelebi muhtemelen kendisinden önce tamamlanmak üzere olan camiye sadece minber ilave edebilmiştir (Özbek, 2002: 253). Taç kapıdaki inşa kitabesinde banî olarak sadece kendi adı olmasına karşın her basamağı çarpıcı bir şekilde kendine özgü bir repertuarla bezeli minber kapısı üstüne de "*Sultanu'l-azam Mehmed'in günlerinde*" yapıldı şeklindeki bir kitabeyi özellikle koydurduğu düşünülmektedir (Özbek, 2002: 253). Böylece Çelebi Sultan Mehmed, kendisine rakip olan üç kardeşinden ikisine başkentlik yapmış Edirne'deki bu camiî ile devletin bekası için giriştiği mücadelede galibin ve sultanın kendisi olduğunu bir kez daha vurgulamıştır. Edirne Eski Camii, Rumeli coğrafyasında Çelebi Sultan Mehmed ve devriyle bağlantılı ilk yapı olarak da ayrı bir yere sahiptir.

Fetret Devri'nde Rumeli sahasında etkili olan başlıca aktörler sırasıyla Emir Süleyman Çelebi, Musa Çelebi ve Mehmed Çelebidir. Bunlardan Emir Süleyman ve Musa Çelebi bölgenin müstakil hükümdarları oldukları halde, Mehmed Çelebi ancak rakipsiz olarak tahta geçtiğinde Rumeli topraklarında hâkimiyet sağlayabilmiştir.

Kaynaklarda savaşçı, güçlü, hoşgörülü, merhametli, iyi ve cömert bir insan; âlim ve sanatkarların hamisi olarak nitelendirilen Emir Süleyman, bu olumlu özelliklerinin yanında içki ve eğlenceye aşırı düşkünlüğüyle de tarihe geçmiştir (Danişmend, 1971: 161). Rumeli'de yeni yerler fethetmek yerine mevcut durumunu korumayı hedeflediği görülen Emir Süleyman döneminde Gelibolu'da bir namazgâh ve bir mescit; Eski Zağra'da bir cami ve bir mektep inşa edilmiş, Edirne Eski Camii'nin inşasına başlanmıştır. Kaynaklara göre saltanatı 8 yıl 10 ay 17 gün (İnalçık, 2003: 392) sürmüş olan Emir Süleyman'ın öldüğünde 32 yaşında olduğu (Ahmed Bâdi, 2014: 984) rivayet edilir.

¹² Yıldırım Bayezid'in Bursa'daki türbesinin kitabesi şu şekildedir: (1) *Hâzihi ravzat es-sultân es-said el merhum el mağfur Bayezid Han* (2) *bin Murad Han benaha es-sultanü 'l-âzam mevlâ 'l-mülûk el Arab ve 'l-Acem Süleyman Han* (3) *bin Bayezid Han halladallahu mülkehû fi evvel şehri 'l-muharrem sene tis'a ve semanimaye*. Kitabeye göre türbe, "Arap ve Acem meliklerinin efendisi büyük Sultan Süleyman Han" tarafından H.809 Muharrem/M.1406 Haziran tarihinde inşa ettirilmiştir. Bkz. Özbek, 2002: 218.

Sert bir mizaca sahip, savaşçı ve hırçın biri olarak tarif edilen Musa Çelebi, Rumeli’de yeni yerler fethederek hâkimiyet sahasını genişletme yoluna gitmiştir. Karaferye ve Ferecikte birer cami; Edirne’de birer medrese, zaviye ve çeşme; Çırpan’da bir hamam inşa ettirmiş olan Musa Çelebi, Edirne Eski Sarayı’na ek bir bölüm yaptırmış, Edirne Eski Camii inşaatını devam ettirmiştir. Saltanatı 2 yıl 7 ay 20 gün (İnalcık, 2003: 392) sürmüş olan Musa Çelebi’nin öldüğünde 23 yaşında olduğu (Ahmed Bâdî, 2014: 985) rivayet edilir.

Çelebi Sultan Mehmed, Fetret Devri’nden sonra 7 yıl 11 ay (İnalcık, 2003: 392) hükümdarlık yapmıştır. Edirne Eski Camii inşasını tamamlamıştır. Öldüğünde 43 yaşında olduğu (Ahmed Bâdî, 2014: 985) rivayet edilir.

Sonuç olarak, şehzadeler arasındaki mücadelede halkın desteğini kazanmak etkili bir yöntem olarak öne çıkmıştır. Buna bağlı olarak meşruiyet kazanmak ve bölgelerinde tutunmak için şehzadeler, devrin istikrarsız siyasi ve ekonomik tablosuna rağmen imar ve inşa faaliyetlerini sürdürmüştür. Rumeli ve etrafındaki topraklarda imar faaliyetleri öncelikle askeri açıdan önemli noktalarda başlatılmıştır. Yeni yerleşimler kurmak yerine mevcut şehirleri geliştirmek ve nüfusu yerinde tutmak yönünde bir strateji benimsenmiştir. Sosyal ve ekonomik sebeplere bağlı olarak yarım kalan inşa faaliyetlerinin bitirilmesi ve binaların tamamlanması yanında yapıların devşirilerek fonksiyon kazandırılması da hızlı bir yöntem olarak uygulanmıştır. Devrin ekonomik koşullarına bağlı olarak büyük boyutlu imar faaliyetlerinin sayısı sınırlıdır. Bu dönemde Rumeli’de inşa edilen en yüksek bütçeli yapı olan Edirne Eski Cami’nin inşası Fetret Devri boyunca devam etmiştir. Üç “Hükümdar” banisi olmasına rağmen hiçbirinin adıyla anılmayan ve “Eski Cami” olarak tarihe geçen yapı, mimarisi, inşa serüveni ve banileriyle Fetret Devri’nin başlı başına bir sembolüdür. Kendine özgü sosyoekonomik koşullar içinde şekillenen Rumeli’deki Fetret Devri eserleri bölgede Osmanlı egemenliğinin devamını temin etmiştir.

Kaynakça

- Abdurrahman Hibri (1996). *Enîs’ül-Müsâmirîn/Edirne Tarihi 1360-1650*. Çev. Ratıp Kazancıgil, Edirne: Edirne Valiliği Yayınları.
- Ahmed Bâdî Efendi (2014). *Riyâz-ı Belde-i Edirne /20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne’si*. (3 cilt 5 kitap) Haz. Niyazi Adıgüzel ve Raşit Gündoğdu, İstanbul: Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Akmaydalı, H. (1994). “Mihrablı ve Minberli Namazgâhlarımız”. *Vakıflar Dergisi*, S. 23: 123-143.
- Aslanapa, O. (2004). *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Ayverdi, E.H. (1966). *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Ayverdi, E.H. (1972). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sulatan Murad Devri 806-855(1403-1451) II*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Ayverdi, E.H. (2000). *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk IV*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Başar, F. (1995). “Fetret Devri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 12: 480-482.
- Çetintaş, S. (1958). *Yeşil Camii ve Benzerleri Camii Değildir*. İstanbul: Maarif Basımevi.
- Danişmend, İ.H. (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. C.1, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Demiriz, Y. (1979). *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Dindar, B. (1992). “Bedreddin Sîmâvî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5: 331-334.
- Dukas (1956). *Bizans Tarihi*. Çev. VI. Mirmiroğlu, İstanbul: İstanbul Matbaası.

- Evliya Çelebi (2006). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. C. 3/2, Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. C. 6/1, Haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: YKY.
- Evliya Çelebi (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. C. 8/1, Haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (1997). “Hamza Bey Camii”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 15: 505-506.
- Gara, E., Kiel, M. (2001). “Karaferiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*; C. 24: 391-394.
- Gökbilgin, M.T. (1952). *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*. İstanbul: Üçler Basımevi.
- Hüseyin Raci Efendi (1970). *Zağra Müftüsünün Hatıraları/ Tarihçe-i Vak’a-i Zağra*. Haz. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- İnalcık, H. (2003). “Mehmed I”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28: 391-394.
- Karamağaralı, B. (1971). “Edirne Eski Camiin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri”. *Vakıflar Dergisi*, S. 9: 331-336.
- Kaygusuz, B.N. (2005). *Şeyh Bedreddin*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Kiel, M. (1974). “Some Early Ottoman Monuments in Bulgarian Thrace: Stara Zagora (Eski Zağra), Jambol and Nova Zagora (Zağra Yenicesi)”. *Belleten*, C. 38, S. 152: 635-656.
- Kiel, M. (1995). “Ferecik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 12: 371-373.
- Konuk, N. (2010). *Yunanistan’da Osmanlı Mimarisi I*. Ankara: Merkez Retro.
- Kurtoğlu, F. (1938). *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Özbek, Y. (2002). *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)*. Ankara: TTK Basımevi.
- Peremeci, O.N. (1939). *Edirne Tarihi*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Sezgin, İ. (1998). *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, İ. (1995). “Eski Zağra”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11: 394-396.
- Tanman, B. (1991). “Azebler Namazgâhı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4: 315-316.
- Tiryaki, Y. (2006). “Namazgâh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32: 359-360.
- Tosyavizade, R.O. (2013). *Edirne Rehnüması/Edirne Şehir Kılavuzu*. Çev. Ratıp Kazancıgil, İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.
- Tüfekçioğlu, A. (1998). “Gelibolu’da Azebler Namazgâhı ve Yapının Mimarı”. *Yüzyüncüyıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2 Aralık: 193-194.
- Unan, F. (2007). “Pâye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34: 193-194.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988a). *Osmanlı Tarihi*. C. 1, Ankara: TTK. Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988b). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: TTK. Basımevi.

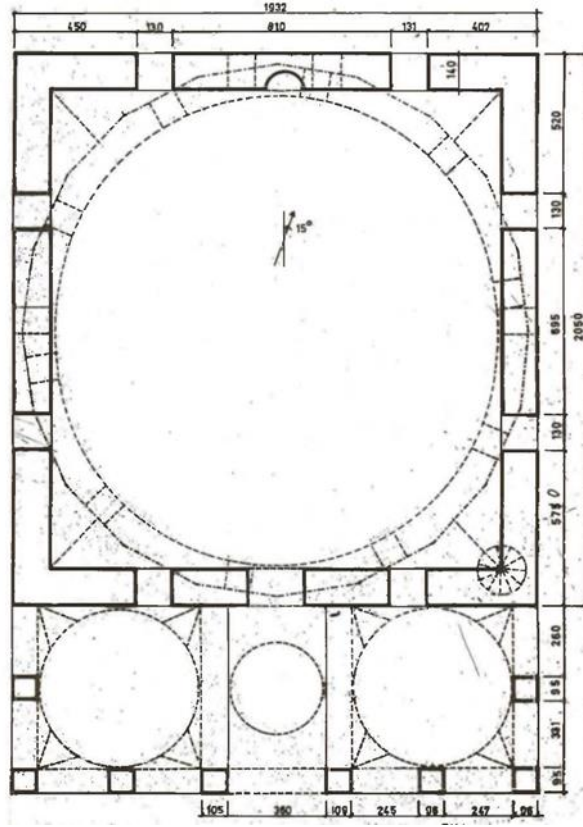
Resimler

Resim 1: Azebler Namazgâhı ve Minber Girişi Üzerinde Hoca Hamza Mescidi'nin İnşa Kitabesi (2019)

Resim 2: Azebler Namazgâhı İnşa Kitabesi (2019)

Resim 3: Hamza Bey Camii Planı (Ayverdi,1972: 576, 1009. R.)

Resim 4: Hamza Bey Camii (2012)

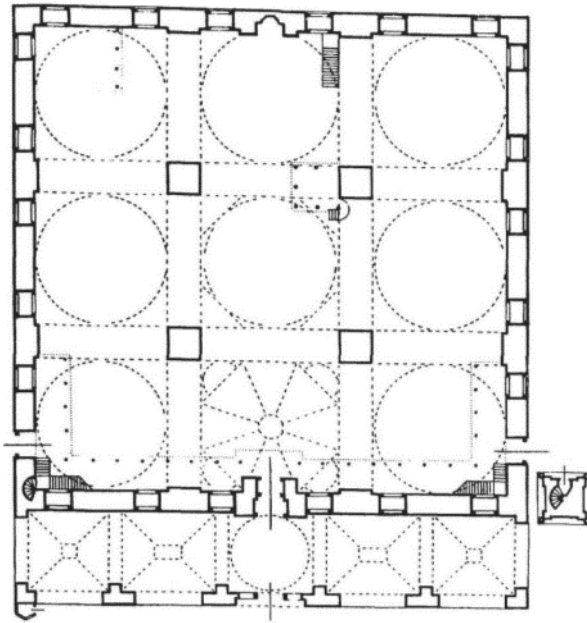
Resim 5: Hamza Bey Camii Minberi ve Mihrabı (2012)

Resim 6: Hamza Bey Camii İnşa Kitabesi (2012)

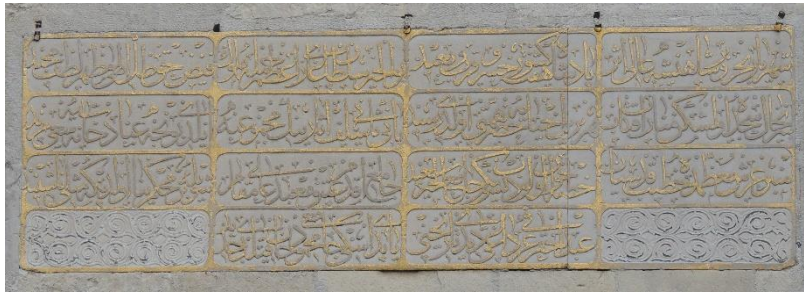
Resim 7: Gazi İbrahim Bey Mescidi (Ayverdi, 1972: 160, 259. R.)

Resim 8: Edirne Eski Camii Planı (Karamağaralı, 1971)

Resim 9: Edirne Eski Cami (2019)

Resim 10: Edirne Eski Cami Bani Kitabesi (2019)

Resim 11: Eski Cami Minberi (2019)

Resim 12: Minber Basamakları (Özbek, 2002:271)